

Elito teorijos ir studijos sovietinėje bei posovietinėje visuomenėje

Santrauka

Tekste, kuris pagrįstas teiginiu, kad politinės sociologijos studijos, o ypač elitologija, iš esmės priklauso nuo politinio režimo ir nuo socialinio konteksto, apžvelgiamos elito teorijos ir studijos, išryškinant jų specifiką sovietinėje ir posovietinėje aplinkoje. Sovietinių laikų visuomenės organizacijos analizei buvo būdingas lyderių, elito objektas, kuris nesiderino su egalitarizmo ideologija. Elito tema išliko svarbi ir posovietinių pokyčių tyrinėjimuose. Posovietinėje geografinėje erdvėje galima išskirti tris elito studijų mokyklas, kurias formavo ir formuoja šioms zonoms būdingas politinio valdymo struktūrų ir visuomenės santykis. Tipologiškai įdomu atpažinti liberaliąją Varšuvos-Budapešto, konservatyviąją Maskvos ir „pilkąją“ elitologijos zoną, apimančią posovietinę periferiją. Jų tyrinėjimų projektų ir akcentuojamų temų specifika išlieka ir žlugus komunistinei ideologijai, nes tebeveikia šių zonų mokslinėje bendruomenėje ir šiose politinėse-kultūrinėse srityse išryškėjusios elitologinio domėjimosi tradicijos, kurias dar labiau sustiprina dabartinė Vakarų ekspertų ir fondų politika.

Moksliniai darbai, kurių objektas yra elitas (tokių darbų metodologija, apimtis, mokslinis ir pilietinis domėjimasis jais) priklauso nuo politinio režimo ir nuo socialinio konteksto. Ši teiginį labai vaizdingai galima pailiustruoti peržvelgiant sovietinių ir posovietinių šalių elitų tyrinėjimus.

Kad ir kaip paradoksaliai atrodytų, elitas (dažniausiai vadinamas kitais terminais-komunistų partijos aktyvas, lyderiai, vadovai, vadovaujantis personalas, direktoriai ir t.t.) buvo nuolat tyrinėjamas sovietinėje politinėje scenoje. Patys garsiausi TSKP istorijos institutai ir Aukštosios partinės mokyklos buvo ne tik formalūs sovietinės nomenklatūros židiniai, bet ir elitistinių apmąstymų bei elitų tyrinėjimų pastogė po komunizmo vėliava. Didžioji dalis čia esančios informacijos, atliekamų tyrimų ir turimų duomenų buvo įslaptinta, nepasiekdavo platesnės visuomenės ir nebuvo paliesta išsamesnės kritinės diskusijos¹.

Vakarų mokslininkai, tyrinėję sovietines realijas, taip pat daug dėmesio skyrė elito studijoms. Sovietologų metodai buvo mažiau ideologiškai riboti, tačiau vis dėlto išliko ryški

tendencija koncentruotis į Kremliaus temas. Iš čia kilo ir pats kiek pašaipus *kremlinologų* terminas, apibūdinantis sovietologų sukurtą super-centralizuotos sovietinės lyderystės vaizdą. Pastarąjį kritikavo kai kurie pliuralistinius elementus į savo teorijas įtraukiantys Vakarų elitologai, maždaug nuo 7-ojo dešimtmečio pradėję domėtis subelitais (vietiniais elitais)² ir vadybinėmis, o ne grynosios valdžios, struktūromis ir formomis³. Tai vadinamosios «biurokratinio pliuralizmo», konvergencijos, interesų grupių, ir pan. teorijos, oponuojančios *totalitarinei tezei*, kuri perdėtai pabrėžė visaapimančią valstybinės kontrolės apimtį sovietinėje visuomenėje.

Pliuralistinė arba *interesų grupių teze* teigė esant gana dideles politines sovietinės visuomenės manevravimo ir raiškos galimybes. Pirmoji, totalitarinė, teorija teigė absoliučią socialinių jėgų ir politikos subordinaciją visagaliui valdovui (aparaturai) ir visagalei valstybei. Ilgainiui totalitarizmo tezė apie įšaldytą politinį gyvenimą pasirodė abejotina. 1960-1970-aisiais metais interesų grupių teoretikai sugriovė depolitizuoto sovietinės

valstybės dominavimo vaizdą, aprašydami silpnas sąjungas (*loose associations*), vienijančias panašiai mąstančius ir panašius interesus turinčius aparatus, pramonės įmonių vadovus, valstybės saugumo agentus, intelektualus⁴. Nors interesų grupių teorija ir koregavo totalitaristinį komunizmo vaizdą, tačiau ji neadekvačiai atspindėjo buvusios sovietinės politinės valdžios reikšmę, institucinę partijos hegemoniją, asmenybėmis grindžiamą valdžios pobūdį ir partijos bei valstybės vaidmenį visuomeniniuose procesuose. Vakarietiškosios pliuralizmo sampratos buvo naudojamos Sovietų Sąjungos tyrimuose iki tokio kraštutinumo, kad 1977 metais JAV sovietologas Hough padarė išvadą, jog sovietinis institucinis pliuralizmas skatino realiosios politinės valdžios difuziją⁵, ir sudarė vaizdą, jog vos žingsnis tėra sovietinėje sistemoje linkęs žengti iki Dahlio aprašyto *poliarchinio* valdžios sprendimų priėmimo modelio⁶...

Tačiau ši optimistinė institucinio pliuralizmo tezė buvo paneigta pačioje Sovietų Sąjungos valdžios piramidės viršūnėje: 1985 metais TSKP CK Generalinis sekretorius Gorbačiovas kalbėjo apie stagnacijos periodą, perdėtą valstybinį viešojo gyvenimo reglamentavimą, kai ekonominės vadybos funkcijos buvo vis labiau koncentruojamos partiniame politiniame aparate ir vykdomojo aparato vaidmuo peraugo bet kokias priimtinas proporcijas. Perestroikos metu įvykusi sovietinės visuomenės beprecedentė sumaištis liudijo, kad Brežnevo eroje iš tiesų nebuvo jokio reikšmingesnio politinės valdžios išskaidymo. 8-ajame dešimtmetyje įvykęs chaotiškas politinės veiklos ir socialinių bei ekonominių reikalavimų protrūkis išryškino brežnevinės epochos politinių represijų realumą ir politinio pliuralizmo naujumą. Taigi, buvusios sovietų valdžios ir besiformuojančios posovietinės valdžios apibrėžime reikia derinti abi realijas: totalitaristines tendencijas, išplaukiančias valstybinės valdžios koncentracijos, ir pliuralistinį potencialą, struktūruojantį institucinius sektorinius konfliktus bei derybas.

Grįžtant prie elitų kaip studijų objekto, reikia pažymėti, jog sovietines realijas buvo paranku ir vaisinga studijuoti priešingu aspektu

negu skatino marksizmas leninizmas, skelbiant egalitarizmą ir neigiant asmenybės reikšmę. Dėl to visai neverta stebėtis: lenininė valstybės (valstybės sunaikinimo) teorija⁷ ir po josėjusi stalinistinė politinė praktika kreipė tyrinėtojų akis į aukštus partijos ir valstybės postus užimančius asmenis. Egzistuojanti politinė tvarka rėmėsi centralizuota ir represine organizacija. Tokia kraštutinė valdžios koncentracija logiškai skatino elitistinius analizės aspektus. Vadinamieji komunistiniai režimai buvo suprantami per vadovų idiosinkrazijas, asmeninius bruožus, per jų tarpusavio kovas. Didžiausia visuomenės dalis ir bevardės socialinės politinių sprendimų « perdavimo juostų » (*transmission belts*) grandys likdavo sovietinių tyrinėtojų ir sovietologų studijų paraštėse.

Tokioje elitologinėje analizėje, įsigalėjusioje abejose sovietinio bloko dalyse, slypi ir vienas iš svarbiausių paaiškinimų, kodėl sovietinės valdžios žlugimas mokslinei ir plačiai tarptautinei bendruomenei buvo toks netikėtus⁸. Menkas faktinės įvairovės atspindėjimas ir klaidingas požiūris į valdžios konfliktus ir takoskyras, charakteringas visam socialiniam audiniui apskritai yra visų elitų suabsoliutinančių teorijų trūkumas. Tai svarbi pamoka posovietinių visuomenių tyrinėtojams, kurie dingus politiniams tabu ir ideologiniams *apriori* vėl godžiai domisi elitu: posovietiniais vadovais, turtingaisiais, laimingaisiais, svarbiausiais visuomenės nariais.

Posovietinės raidos tyrimas neturėtų perimti pasenusių elitistinių stereotipų, išsisknijusių komunistinių režimų analizėje ir paplitusių daugelyje valdžios koncepcijų. Išryškėja naujas kūrybinis metodologinis reikalavimas susieti aukšto lygio pagrindinius sprendimų darytojus su plačiąja visuomene. Elitologiškai tai galima padaryti remiantis elito- subelitų- masių teorijomis. Tačiau šiame tekste mes apsiribosime tik trejeto elitus tyrinėjanti dabartinės Centrinės Europos mokyklų aptarimu.

Nauju legitimumu besiremiančios posovietinės Valstybės turi prisitaikyti prie rinkos ekonomikos reikalavimų. Jų

demokratiškos institucijų stabilumas ir veikla bei pati šių valstybių padėtis tarptautinėje arenoje ir t.t. labai priklauso nuo elitų sprendimų ir nuo elitų sugebėjimo išugdyti politinę taikios konkurencijos kultūrą. Akivaizdu, kad elito sprendimai ir elito kultūros vystymasis nevyksta politiniame ir socialiniame vakuume: socialiniai judėjimai, politiniai protestai, tarptautinės sistemos įtaka, ekonominių resursų išsidėstymas yra svarbūs veiksniai, kartais įgyjantys net privalomąjį ar draudžiamąjį pobūdį. Čia dar kartą susiduriama su Mosca *outer fringes* pavadintu plačiai apibrėžiamu elitu, supančiu (gaubiančiu) centrinį elitą- svarbiausių sprendimų autorių. Pagrindiniais tokiais tarpininkais tarp elito ir visuomenės tyrinėjant šį reiškinį būtų žiniasklaidos atstovai, politinės opozicijos organizatoriai ir ekonominio sektoriaus lyderiai.

Sociologui įdomu tyrinėti pačius posovietinio politinio žaidimo stuktūros pokyčius, vykstančius diskurso, socialinių struktūrų lygmenyje tarp realiosios ir potencialiosios, aktualiosios ir virtualiosios valdžios atstovų. Bourdieu *kapitalų teorijoje* teigia, kad pagrindinis tokios klasifikacinės kovos dėl teisėtos eufemizuotos valdžios frontas eina tarp simboliniam (kultūriniam) ir ekonominiam (materialiniam) kapitalui atstovaujančių socialinių agentų⁹. Faktai, kad posovietinėse visuomenėse įmanomos įvairios vystymosi trajektorijos, kad jų socialinės ir simbolinės struktūros vis tebekinta, kad nuosavybės teisių priskyrimas, pilietinių teisių išplėtimas ir pelno aspiracijų skatinimas tebelieka elito rūpestis ir prerogatyva, išryškina įvairių posovietinių elitų sąveikų ir sandūrų (*collisions*) reikšmę bei ypatingą ekonominio komponento vietą visuomenėje vykstančiuose struktūros pakitimuose.

Žvelgiant funkcionalistiškai, pabrėžiama, kad labai keičiasi posovietinių socialinių elitų veikla ir sąveikos. Szalai¹⁰, taikydama funkcijų persikirstymo (*redistribucini*) metodą, nurodo, kad esminis posovietinis kitimas yra valstybiniu (viešųjų) fondų persikirstytojų reikšmės nykimas (socialistinės nuosavybės dingimas, valstybės biudžeto mažėjimas) ir privatizuotojų (asmenų,

tiesiogiai atsakingų už nuosavybės paskirstymą ir naujųjų savininkų atsiradimą) reikšmės didėjimas. Svarbiausi sprendimai yra susiję su privačios nuosavybės atkūrimu (denacionalizacija), apibendrintai vadinamu privatizacija. Ši nuostata radikaliai pakeičia paties «socialiai reikšmingo sprendimo» apibrėžimą. Kompensacinėmis priemonėmis vadinamų socialinių išmokų ar prarastų indelių gražinimo programos, paprastai finansuojamos iš viešųjų fondų, neįgauna tokio politinio aktualumo kaip privatizavimo projektai (privataus savininko įteisinimas), nors jų faktinė pinigine išraiška gali būti panaši. Taip posovietinėje aplinkoje persipina institucinių sprendimų reikšmės persigrupuoja, klasifikacinės kovos dėl teisėtos valdžios ir persiorientuoja socialinių grupių varžybos dėl resursų bei įtakos.

O ir pats elito sprendimų sferos, t.y. socialinės valdžios karalystės, atvirumas moksliniams tyrinėjimams ir pilietiniam dėmesiui teikia įdomios informacijos apie posovietines visuomenes. Nors *valdžios paslaptis* yra visų politinių bendruomenių konstanta¹¹, tačiau slaptumo aspektai ir sprendimų priėmimas užkulisiuose buvo ypač būdingi komunistinei Valstybės-Partijos politinės sistemos struktūrai. Nors daugelis politinio žaidimo taisyklių nebuvo paslaptis sovietinei visuomenei, vis dėlto nomenklatura kito dėl nuolatinio slaptųjų erdvės segmentų (*hidden space segments*) konstravimo¹².

Kuriamoje demokratinėje teisinėje valstybėje turi atsirasti transparentiškumas tarp įvairių elito lygmenų ir grupių (administracinio, ekonominio, politinio, kultūrinio, intelektualinio bei centrinio, regioninio ir vietinio elitų). Ši kartezietiška nuostata lengvai empiriškai patikrinama. Pavyzdžiui, posovietinių elitologų grupė, vadovaujama vengrų kilmės amerikiečių sociologo Ivan Szelenyi, pastebėjo informacinį elito nepralaidumą Čekijoje¹³, panašių reiškinų būta ir Bulgarijoje bei Ukrainoje¹⁴ (žr. posovietinius elitologus subūrusio vokiečių sociologo Besto darbus), panašiai traktuotini ir lietuviškieji politiniai ir intelektualiniai ginčai dėl *nesąžiningų privalumų* ir

poreikio institucionalizuoti lobizmą (Lietuvos politologų metinė konferencija, 1997 lapkričio 21- 22)¹⁵, taip pat ir Atvirosios Lietuvos fondo bei keleto Lietuvos politologų, sociologų, psichologų ir teisininkų užfiksuotas elitų įtarumas ir nenoras užpildyti jiems adresuotas apklausos anketas¹⁶. Šie faktai, liudija hipertrofuota posovietinių valdžios įtakų paslaptinumą ir elito saugojimąsi nuo pašalinių dėmesio.

Stebėjimų profesionalumu ir kritiškumu Centrinės Europos elitologai panašėja į Vakarų elitologus, seniai įsisąmoninusius elito tyrėjų užduoties specifišką. Ryšys tarp Centrinės Europos elitologijos ir tarptautinės elitologijos *mainstream* stiprėja. Vakarams sponsoriaujant vyksta fondų perdavimas, infrastruktūros plėtra, teikiama ekspertų parama. Posovietinių elitų tyrinėjimas tampa savarankiška socialinių tyrinėjimų šaka nacionalinėse mokslinėse Centrinės Europos bendruomenėse. Mokslinis domėjimasis ir diskursas apie posovietinius elitus yra stimuliuojami, o kartais, deja, ir apnuodijami vykstančių politinių kontraversijų, kurioms būdingi stiprūs normatyviniai aspektai bei politinės filosofijos elementai (kas valdo? kas turėtų valdyti?).

Posovietinių visuomenių tyrinėjimų diskurse originaliai vartojama pati *elito* sąvoka. Net jei ji ir vartojama metodologiškai, be plačių ontologinių užmojų, t.y. kaip įrankis atpažinti, aprašyti, pamatuoti bei paaiškinti vertkaliają ir horizontaliąją valdžios diferenciaciją konkrečioje visuomenėje, vis tiek ji yra dažnai kritikuojama. Kritika dėl pačios *elito* sąvokos vietos posovietiniame diskurse kyla iš dviejų pusių: 1) jaučiama totalitarinę valdžią išgyvenusios visuomenės baimė ir atstūmimas apskritai bet kokios valdžios, kuri nebūtinai sąmoningame lygmenyje, tačiau visuomet suvokiama kaip siauros grupės, šiuo atveju elito, diktatas. Elitologų pateikiamas piramidinis visuomenės vaizdas kelia psichologinį diskomfortą iš griežtos politinės kontrolės besivaduojančiose visuomenėse; 2) *elito* buvimo nepripažinimui pritaria posovietinės pilietinės visuomenės protagonistai, besiorientuojantys į dvi prieštaringas socialines grupes: naujuosius turtinguosius ir senąją inteligentiją. Ekonominis

ir kultūrinis elitai, telpantys į Bourdieu ekonominio ir simbolinio kapitalų sąvokomis aprašomą schemą, kovoja dėl tikrojo elito vardo posovietinėse visuomenėse. Taip nukrypstama nuo klasikinės elito schemas, pagal kurią *elito* kupolas yra politinės prigimties ir politinės veiklos aktorių aplinkoje.

Tokiame politiniame- socialiniame kontekste elitologo darbas tampa dar įdomesnis. Posovietinių elitų tyrimo teorinių prielaidų ir metodologijos atranka vyksta peržiūrint klasikines ir moderniasias teorijas apie elitų formavimąsi ir transformavimąsi. Elito cirkuliacijos ir reprodukcijos sampratos, sandūros tarp *established* elito ir kontraelito atveda iki Mosca'os¹⁷ ir Pareto¹⁸ darbų. Bourdieu teorija apie ekonominio, socialinio ir kultūrinio kapitalų konversiją¹⁹ remiamasi paaiškinant komunistinės nomenklatūros metamorfozę į posovietinio kapitalizmo savininkus. Normatyvinės ir socialinės elito integracijos, laikomos privalomu stabilių demokratinių institucijų prerekvizitu, idėja randama Linzo, Stepano²⁰ bei Higley'aus, Gunterio ir kt.²¹ moksliniuose darbuose. Modernizacijos teorijų (Huntingtonas²²) variantai plačiai taikomi funkcinės dalinių elitų diferenciacijos ir pliuralistinių tendencijų posovietinėse sistemose tyrime.

Posovietiniai elitologai iškelia daugybę problemų. Domimasi valstybiniu socializmu, kuriame slypi dabartinių elitų šaknys ir atsiskleidžia buvusi faktinė diferenciacija bei takoskyros, egzistavusios už monolitinės partijos fasado (tęstinumo- pertrūkio tezė²³). Analizuojamas patsai režimų kitimas *in annum mirabilis* 1989 (*path dependency* tezė²⁴). Grynosios elitologijos atstovai tiria socialinę posovietinių elitų sudėtį. Šie tyrimai atliekami arba remiantis laiko atskaitos sistema (tęstinės studijos apie evoliuciją, dekomunizaciją, derusifikaciją, valymus, profesines kvalifikacijas), arba lyginamuoju aspektu (politiniai šalies istorijos kintamieji, politinė kultūra), arba diskurso požiūriu (naujųjų elitų legitimacija bei sąveikos). Esama ir istorinio tyrimo elementų: nagrinėjamas nacionalinių elitų ir subelitų formavimasis.

Daugumoje panašių darbų posovietinių elitų šaknų paieškos apsiriboja sovietine epocha. Tokia laiko atskaitos sistema būdinga sociologams, kurie domisi modernizacijos, racionalizacijos, perėjimo į demokratiją ir laisvąją rinką, liberaliais demokratiniais projektais, instituciniu pliuralizmu ir t.t. Šiuose tyrinėjimuose ignoruojama tektoninių istorinių ir socialinių komponentų (organizacinių ir vertybinių tradicijų, ilgesnių už sovietmečio laikotarpį) tema, išplečianti priežastinių ir išvestinių pakitimų, vykstančių posovietinėse visuomenėse analizę. Juose mažai domimasi paternalizmu- specifiniu nevakarietišku visuomeninius (labiausiai elitų ir subelitų) santykius reguliuojančiu principu, pasireiškiančiu per klientelizmą, fluidžius nuosavybės santykius ir antrinę teisinės valstybės reikšmę, kuriems būdingos korupcijos, imobilizmo, efektyvumo blokavimo ir kitos formos.

Posovietinė elitologija nepastebi ir svarbių valstybės kūrimo komponentus (*nationbuilding*). Stein Rokkan galėtų puikiai pritaipyti prie tų autoritetinių teoretikų, kuriais plačiai remiamasi posovietinių elitų tyrinėjimuose. Vykstantys atskirų teritorijų persigrupavimai ar politinių teritorijų konsolidavimas, jei jie ir kyla dėl egzistuojančio elito konfliktų ir strategijų, negali būti paaiškinami remiantis vien tik per elitologų schemomis, ignoruojančiomis istorinės atminties ir tapatybės temas, arba politinės modernizacijos teorijomis. Be nacionalinio veiksnio neįmanoma suvokti simbolinių valstybių kovų, vykstančių diskurso lygmenyje ir žadinančių kolektyvinę atmintį. Tai posovietinėmis sąlygomis atvedė iki Čekoslovakijos, Jugoslavijos, Sovietų Sąjungos sugriuvimo, Vokietijos reunifikacijos ir gali paaiškinti neįvykusią trijų Baltijos šalių sąjungą.

Iš viso to matyti, kad posovietinei elitologijai yra atsivėrusios didžiulės mokslinių tyrimų perspektyvos. Elito temą reikia nagrinėti ne tik istoriniame, kolektyvinės atminties ir etninių principų, organizuojančių valstybės vidinį gyvenimą, kontekste, bet ir pokomunistinės geopolitinės konjunktūros, liberalios

ekonominės reformos ir tarptautinės (europinės) integracijos kontekste.

Sovietinio bloko žlugimas įgalino ir paskatino ilgą laiką skirtingomis kryptimis besivysčiusių teorinių modelių empirinių duomenų ir projektuojamų realijų suartėjimą tiriant posovietinį elitą. Tačiau vis dar pastebimas nacionalinių posovietinio elito tyrimų mokyklų savitumas ir per jį atsiskleidžiantys socialiniai ir politiniai mechanizmai, veikiantys tyrimų kryptis ir išskeltas hipotezes.

Galėtume išskirti tris dabartiniu elitu besidominčių posovietinių sociologijos ir politologijos mokyklų tipus. Šie tipai gana aiškiai lokalizuojami buvusioje sovietinio bloko geografinėje erdvėje. Pirmojoje, Varšuvos-Budapešto zonoje, vyksta gausių autentiškų vakarietiškosios elitologijos teorijų asimiliacija ir sintezė. Antrosios, Maskvos zonos, elitologijai būdingas moralizuojantis tonas ir stratifikacinė analizės schema. Trečiosios, „pilkosios zonos“, buvusios ir esančios sovietinės bei posovietinės geopolitinės erdvės dvigubos periferijos arealo (Ukraina, Bulgarija, Baltijos šalys, Slovakija ir t.t.) elito temoje iškyla nacionalinės tapatybės idėjos, o patys elito tyrimai čia dar yra sporadiški, fragmentiški, daugiausia remiasi viešosios nuomonės analize. Dėsninga tai, kad „pilkojoje zonoje“ randama ir vakarietiškosios, ir maskvietiškosios elitologijos elementų.

Plačiau pažvelkime į tų trijų zonų elitologijos savitumus. Pirmiausia fragmentiškai aptarsime kiekvieno šių elitologijos tipų sociogenezę, t.y. netolimą istorinę elitais besidominčių mokslininkų patirtį ir jų atstovaujama visuomenių atvirumą elito temai. Toliau išryškinsime šių trijų mokyklų bruožus vartojamų teorinių modelių ir praktinių tyrimų bei kontraversijų požiūriu. Apibendrinami pažymėsime, kaip posovietinės Centrinės Europos elitologijoje susikryžiuoja gnoseologiniai, geopolitiniai ir kultūriniai motyvai.

1. Budapešto- Varšuvos elitologijos zona

Pirmasis posovietinio elito tyrimų turinio ir etoso tipas randamas Lenkijoje ir Vengrijoje, iš dalies jis būdingas ir Vokietijai, Čekoslavakijai (dabar Čekijai) bei Jugoslavijai. Jis pasižymi konceptualumu, analizės rakursų įvairove, peržengiančia politinės ir pilietinės bendruomenės suaktualintus interesus ir madas, palyginamuoju aspektu, tarptautinių darbo grupių egzistavimu.

Skirtingai nuo daugumos komunistinių šalių, Lenkijoje ir Vengrijoje (iki 1968-ųjų ir Čekoslavakijoje) beapeliacinis marksizmo dominavimas ir griežta partinė socialinių mokslų kontrolė buvo trumpalaikiai (1948-1955). Suprantama, ir vėliau marksizmas turėjo privilegijų, tačiau ortodoksinis marksizmas buvo išstumtas į akademinės aplinkos pakraščius. Kritinis marksizmas (revizionizmas), o vėliau ir nemarksistinės teorijos apie visuomenę, valdžią, politiką ir valstybę buvo praktikuojamos daugelio lenkų ir vengrų sociologų. Intelektualines ribas išplėtė ir prieškarinės šių šalių sociologijos ir politologijos tradicijos bei pastovūs kontaktai su Vakarais. Sovietmetyje socialinio mobilumo, autoriteto, stratifikacijos, biurokratijos, elitų temos čia nebuvo tabu²⁵.

Antroje 7-ojo dešimtmečio pusėje Lenkijoje atsiradusi organizuota politinė opozicija ir po 1956 metų sutriuškinimo Kadaro «salami» taktikos kontekste atsigaunanti Vengrijos pilietinė visuomenė skatino domėtis viešaisiais reikalais, inicijavo politikos tyrimus. Įvairūs disidentiniai judėjimai, diskusijų klubai, kritiniai pasisakymai bei *samizdat* buvo originalios šio domėjimosi išraiškos.

Lenkiškosios sovietinės elitologijos centre buvo visuomenės santykių su «jais» (*oni*²⁶), t.y. oficialiosios valdžios atstovais, problema: Katalikų bažnyčia ir darbininkai tapo kontraelito kristalizacijos židiniais, apie kuriuos telkėsi ir intelektualinės šalies jėgos, ilgainiui įgyvendinusios istorinį nekonfrontacinį visuomenės prieš Valstybę projektą «Solidarnosc»²⁷.

Vengriškosios sovietinės elitologijos problematika, atspindinti ir iš esmės kitokią

socialinę ir politinę šalies situaciją, skyrėsi nuo lenkiškosios. Pagrindinės vengrų sociologų keliamos problemos buvo susietos su sąveikomis, susidūrimais ir « džentelmenų susitarimais » tarp pačios oficialiosios valdžios atstovų. Sovietinėje sociologijoje jie novatoriškai akcentavo kooptavimo į valdžią, ekonominės ir socialinės inžinierijos, skirtingo megapolių (Budapešto) ir agrariųjų regionų valdymo temas²⁸.

Sovietinė Vengrija, «nugesinta» 1956-aisiais, gyveno daugiau tęstinumo turintį pilietinį ir intelektualinį gyvenimą. Čia kontraelitas buvo ne toks gausus ir mažiau angažuotas politiniu aspektu. Tačiau dėl platesnio intelektualinio manevravimo lauko ir nuolatinių neprivalomojo pobūdžio santykių su valdžia jis išsiskyrė savo pilietinių apmąstymų ir projektų brandumu bei nuoseklumu²⁹. Vengrų sociologai vykdė įdomius ir išsamius šalies istorinio ir tuometinio elitų tyrimus³⁰.

Lenkijos valdžios autoritetų atsakas į 7-ojo dešimtmečio laisvos viešosios nuomonės ir kritinės minties socialiniuose moksluose renesansą buvo 1981 gruodžio perversmas. Tačiau elito temos nebuvo išstumtos iš akademinės aplinkos net ir Jaruzelskio valdomoje Lenkijoje. Nevartojant pačios *elito* sąvokos tebebuvo tęsiami valstybinės administracijos, regioninės biurokratijos, įmonių vadovų karjerų, ir t.t. tyrimai³¹. Organizuotų kontraelitų, nebūdingų kitoms sovietinėms šalims, buvimas Lenkijoje ir Vengrijoje skatino pilietinę visuomenę, socialinius judėjimus ir valdančiojo elito bruožus analizuoti būtent šiuo, alternatyvaus valdžios elito veiklos, vertybių, siūlomų socialinių ir politinių projektų aspektu³².

Akivaizdu, kad *apskritojo stalo* Lenkijoje (1989 metų balandis) pagrindinis aktorius buvo ne masės, o elitai. Naujiesiems elitams sąmoningai naudojantis valdžios medaus mėnesio laisve³³, pradėta iš viršaus įgyvendinti ekonominio šoko terapijos programa greitai plačioje lenkų visuomenėje atnaujino įspūdį, jog masės tėra elitų projektų įkaitai. Panašus visuomenės praragėjimas dėl elitų įtakos valdžioje įvyko ir kitose Rytų bloko šalyse.

Posovietinėje aplinkoje mokslinis interesas elitams ir jų veiklai didėjo, tačiau pasikeitė pilietinis tokių tyrinėjimų tonas: nuo gana desperatiškų egzistuojančioms sovietinės valdžios struktūroms oponuojančių darbų buvo pereita prie naujosios posovietinės valdžios struktūrų formavimosi ir optimalių jų variantų simuliacijos analizės³⁴. Praėjus dešimčiai metų po *annum mirabilis*, kai sugriuvo sovietinis blokas, demokratijos konsolidavimo fazėje esančių Lenkijos, Vengrijos ir šiek tiek mažiau, Čekijos (pasivijusios lyderės) mokslinės bendruomenės, nagrinėjančios elitų temą, yra labai artimos bendrų tyrimo projektų ir taikomų interpretacinių metodų požiūriu.

Šiuose moksliniuose tyrinėjimuose posovietinių elitų studijų atskaitos tašku laikomos stabilios Vakarų demokratijos ir per vakarietiško struktūrų ir superstruktūrų prizmę (siekiant išryškinti) žvelgiama į tai, kaip vystosi posovietiniai elitai. Labiausiai domimasi nacionaliniais politiniais elitais. Tyrinėjamas vietinis bei ekonominis ir kultūrinis elitas. Naujai interpretuojamos elitų ir subelitų teorijos. Posovietinės Varšuvos- Budapešto zonos elitologijoje galime išskirti tris dažniausiai pasitaikančius tyrimų aspektus.

Pirmasis tyrimų aspektas būdingas tiems moksliniams darbams, kuriuose tiesiogiai remiamasi elitizmu: juose tobulinamos ar paprasčiausiai taikomos atskiros elito teorijos. Elitų teorijų pagrindu dirbantys autoriai išsamiai remiasi Pareto ir Weberio darbais³⁵, tranzitologų (Higley, Schmitter, Przeworski) teorijomis³⁶, racionalaus pasirinkimo modeliu³⁷ bei interesų grupių teorijomis³⁸. Tai konceptualūs elito tyrinėjimai.

Antrajai posovietinio elito tyrimų grupei galima priskirti aprašomojo pobūdžio tyrinėjimų, kurių pagrindą sudaro arba neelito teorijos, arba tiesiogiai nesiremiamos iš vis jokiomis teorijomis. Tai « elitologija be elitizmo »³⁹: šiuo atveju elito sąvoka vartojama be didesnio mokslinio tikslumo. Vienuose šio pobūdžio darbuose artimiausias pakaitalas *elito* sąvokai būtų žodis *politikai*, kituose- *aukštuomenė*.

Trečiasis tipas apima tuos darbus, kurių

tyrinėjimo objektas ne patys elitai, bet demokratiniai pakitimai ar laisvosios rinkos kūrimas ir stiprinimas. Tačiau ir čia elitams, kurie vienu atveju suvokiami kaip strategiškai svarbios kintančių visuomenių grupės, o kitu atveju, kaip visuomenės nuomonę ir politinį klimatą įtakojantys asmenys, skiriama svarbi vieta. Tai kontekstinės elito studijos⁴⁰.

Posovietinės Budapešto- Varšuvos zonos elito tyrimai yra tapę atskaitos ir įkvėpimo tašku daugeliui ne tik tikrųjų Vakarų elitologų, bet ir likusio posovietinio arealo sociologams ir politologams, dabar studijuojantiems gana skirtingose socialinėse ir politinėse aplinkose gyvenančias visuomenes.

2. Maskvos elitologijos zona

Posovietinėje Rusijoje yra reiškiasi savitas elito apibrėžimo ir elito studijų tipas. Jam tiktų « perestroikos ir Jelcino elitologijos » etiketė. Tai lėmė ypatinga elitologijos sociogenezė pačiame sovietinės imperijos centre.

Nors ankščiau aprašėme sovietiniuose visuomenės moksluose ir sovietologijoje ryškias elitologines perspektyvas, tačiau reikia pripažinti, kad praktiškai Sovietų Sąjungoje (centralizuotai valdomoje iš Maskvos) tiesioginiai elito tyrinėjimai nevyko. Tai susiję su ideologinėmis priežastimis. Pirmiausia, *elitui* iš vis neturėjo būti vietos kuriamoje sovietinėje visuomenės struktūroje: socialistinių ir komunistinių judėjimų lygybės ir teisingumo principai skelbė klasinių skirtumų ir klasinio išnaudojimo panaikinimą (beje, iš tiesų po 1917 metų Spalio revoliucijos mokslas ir socialinė karjera tapo lengviau pasiekiami dideliame gyventojų sluoksniui). Kai kurie lygybės principai buvo taip skrupulingai diegiami, kad nei socialinių nei ekonominių rodiklių, nei diskurso lygmenyje nebuvo pakankamo pagrindo išskirti elitus, o be to ir senasis (carinio režimo) ir naujasis (komunistinis) elitai buvo neprieinami moksliniam tyrimui ir viešai diskusijai. Kita elito tyrinėjimų blokavimo Sovietų Sąjungoje priežastis buvo susijusi su pačia *elito* sąvoka. Kaip jau minėta, *elitas* tapo mokslinių tyrimų objektu Gaetano Mosca'os bei

Vilfredo Pareto, konservatyviosios pasaulio sampratos autorių darbuose, kuriais vėliau rėmėsi ir fašizmo ideologai. Tačiau *elito* sąvoka buvo politiškai diskredituota. Plačiam elitui, t.y. tokiam, kokį apibrėžė Pareto, įvardinti Sovietų Sąjungoje buvo vartojama *inteligentijos* sąvoka, o kitas *elitų* sąvokos atitikmuo buvo *kadrai* (ypač, nomenklatūros kadrai). Pastarasis taikytas sovietiniams valdininkams ir tam tikriems lyderiams (pavyzdžiui, profsąjungų) pavadinti. Beje, naujoji *kadrų* sąvoka, suartinusi sovietinę ir prancūziškąją sociologiją, simbolizavo ir atotrūkį nuo carinės Rusijos, kur svarbų vaidmenį atliko valdininkų pareigas einantys „činovnikai“.

Chruščioviškasis atlydis kiek atitirdė ir *elito* sąvoką. Pirmiausia ją pradėjo vartoti apie kapitalistines visuomenes rašę sovietiniai sociologai⁴¹. *Elito* sąvokai atsirado šiek tiek vietos politinėje ir šnekamojoje kalboje: buvo minimas sportinis, meninis, mokslinis šalies elitas.

Tačiau pats žodis *elitas* vis dėlto liko sovietinės sociologijos ir politologijos periferijoje iki pat perestroikos laikų, kai išnyko daugelis politinių, ideologinių ir mokslinių draudimų. Perestroikos laikotarpiu – tai sovietinės inteligentijos politinių, meninių ir mokslinių grupių intensyvios veiklos periodas, tai valdymo ir gamybos alternatyvų paieška bei vystymas, vadovaujamas ir skatinamas politinio bei intelektualinio Sovietų Sąjungos elito (ne kontraelito kaip buvo anksčiau aptartoje Budapešto-Varšuvos zonoje). Naujasis Sovietų lyderis Gorbačiovas savo reformatoriškoje retorikoje rėmėsi garsiųjų Tatjanos Zaslavskajos „Novosibirsko pranešimų“ elementais ir jos vadovaujamos sociologų grupės atliktų tyrinėjimų rezultatais⁴². Nors Zaslavskaja ir jos aplinkos sociologai tiesiogiai nevartojo *elito* sąvokos (jie daug dėmesio skyrė tuo metu dar gyvybingam marksistiniam klasių ir socialinių grupių žargonui), tačiau šio laikotarpio sovietinėje sociologijoje vystoma *žmogiškosios iniciatyvos (žmogiškojo faktoriaus)* išlaisvinimo idėja turėjo ir neabejotiną elitistinį turinį – pripažino ir skatino asmeninį socialinės sėkmės siekimą.

Elito tyrimų XX amžiaus pabaigos Rusijoje pradininkais laikytini ir tuo metu buvę artimi Gorbačiovo patarėjai mokslininkai (ekonomika ir sociologija): V.A. Jadov, V.N. Šubkin, L.A. Gordon, F.M. Burlackij, J. A. Levada. Pastarajam vadovaujant buvo parengtas pirmasis „Est’ mnenie!“ („Tokia nuomonė!“, 1988) leidinys, kuriame buvo paskelbti tada atlikto originalaus ir sovietinėje aplinkoje provokuojančio socialinio ir antropologinio tyrimo politinėmis ir religinėmis temomis rezultatai. Kitame projekte Levada ir jo bedradarbiai tyrė sovietinę biurokratiją⁴³ ir šitaip irgi artėjo prie *elito* temos.

Šios ir panašios perestroikos sociologų publikacijos yra vadintinos elito tyrimais dėl dviejų priežasčių: 1) jos buvo atliktos elito; 2) jos buvo skirtos elitui. Beje, Gorbačiovo fondas (ir dabartinis jo filialas „Quo vadis, Rusija“, vadovaujamas Zaslavskajos) mobilizavo perestroikos sociologus ir sėkmingai tebeveikia ir iki šiol.

Rusijos elitologų darbai, pradėti perestroikos metu ir išpopuliarėję po sovietų valdžios žlugimo įvairiose Rusijos mokslo institucijose, atvirai ir ryžtingai vartoja *elito* sąvoką maždaug nuo 1991 metų. Nuo šios datos galima kalbėti apie probleminių ir teminių elito tyrimų atsiradimą posovietinėje Rusijoje. Pagal publikacijas ši „uvertiūra“ įvyko 1992-1994-aisiais metais.

Galima išskirti keletą bruožų, būdingų dabartinei elitologijai Rusijoje. Pirma, čia mažai domimasi teoriniu elito apibrėžimu, o elito išskyrimas socialinėje struktūroje beveik nesiejamas su mokslinėmis prielaidomis, nedaug tėra diskusijų apie elito kriterijus ir potencialą naujai besiformuojančioje posovietinės Rusijos socialinėje erdvėje. Dažniausiai *elitas* suvokiamas kaip tam tikra objektyvi duotybė. Diskusija dėl *elito* sąvokos ir jo stebėjimų bei interpretacijų apsiriboja asmeniniu, teoriškai labai izoliuotų autorių pozicijų išsakymu.

Dominuoja empiriniai tyrinėjimai ir individualių elito grupių pristatymas be išsamesnės teorinės analizės. Taip aprašomi ne tik praeities, bet ir dabartinės Rusijos elitai. Šiek

ties konceptualesni yra darbai apie sovietinių elitų transformavimąsi į naujuosius Rusijos elitus (ypač, apie centrinį ir regioninį, t.y. Maskvos ir provincijų elitų diferenciaciją bei ekonominio elito atsiradimą)⁴⁴. Juose daugiau vietos skiriama Rusijos elitų vertybinėms orientacijoms, nuomonėms apie vykstančius politinius, ekonominius ir socialinius procesus. Koncentruojamasi į politinio ir ekonominio elito preferencijas, nuostatas bei motyvacias. Beje, dėmesys ekonominiam elitui Rusijos elitų tyrinėjimuose yra daug didesnis negu vakarietiškojoje Lenkijos ar Vengrijos elitologijoje.

Rusijos sociologų polinkis į "padidintos rizikos" (pvz., mafijos) socialinių reiškinių tyrinėjimus yra originalus ir plačiame tarptautiniame moksliniame kontekste. Pavyzdžiui, maskvietė sociologė Olga Krištanovskaja, publikuojanti straipsnius elito tema Rusijos bei tarptautinėje spaudoje nuo 1980 metų, maždaug 1993-1994-aisiais metais ėmėsi naujosios finansinės oligarchijos ir nelegalių struktūrų bei aktorių tyrinėjimų, kuriuose siekė surinkti ir apibendrinti pastebėtus naujus faktus, juos moksliskai paaiškinti ir įvertinti bendrųjų socialinių procesų kontekste, ignoruodama gandus ir prasimanymus. Krištanovskaja analizuoja nelegalių struktūrų plėtros stadijų bei jų interesų ekonomikoje ir politikoje evoliucijos dėsnius⁴⁵. Savo moksliniuose ir publicistiniuose straipsniuose ji kelia klausimus apie naujuosius Rusijos milijonierius, apie mafijos struktūras Rusijoje, apie nelegalių struktūrų ir oficialiosios valdžios sąveikas⁴⁶. Dvasiniu Krištanovskajos darbų tėvu galima laikyti Wrightą Millsą⁴⁷, akcentavusį valdžios pozicijų kryžiavimosi reiškinį, kurio pagrindu formuojasi valdančioji klasė, galinti sumažinti demokratinės ir ekonominės šalies raidos potencialą. Nors Krištanovskaja remiasi daugiau faktais, o jos minties dėstymo stilius yra labai preciziškas, dalykiškas, bet jos darbai sukėlė labai stiprią pačių tiriamųjų objektų, t.y. elito atstovų ir skaitytojų reakciją. Vienas iš jos minimų bankų, grasindamas teismu, pareikalavo viešo autorės ir redakcijos atsiprašymo, Prezidento Jelcino

tarnyba taip pat yra atsiuntusi autorei kritinių paklausimų... Taigi pastebimas ypatingas socialinis ir politinis jautrumas šiai tamsiajai valdžios pusei. Todėl neverta stebėtis, kodėl mokslininkai nesiima Rusijos karinio pramoninio komplekso ar interesų grupių Čečėnijos kare bei naujųjų finansinių ir pramoninių grupuočių analizės...

Dar viena rusiškosios elitologijos savybė yra palyginti mažas domėjimasis buvusia nomenklatūra. Skirtingai negu vakarietiški posovietinio elito tyrinėtojai⁴⁸, iš esmės besidomintys buvusių nomenklatūros narių posovietiniais likimais, Rusijos elitologai paties *nomenklatūros* termino nėra pakankamai suaktualinę nei šnekamojoje kalboje, nei politiniame diskurse, nei mokslinėje analizėje. Priežastis - minėto kontraelito sovietinėje Rusijoje nebuvimas, t.y. tiesiogiai su buvusiuoju ir esančiuoju elitais nesusijusios mokslinės ir pilietinės visuomenės dalies reakcijos trūkumas.

Būtina atkreipti dėmesį į dar vieną posovietinės rusiškosios elitologijos bruožą, t.y. į Rusijos inteligentijos savirefleksiją ir apmąstymus apie Rusijos intelektualus. Daug tokio tipo darbų pasirodė perestroikos metais: literatai, menininkai, menotyrininkai ir istorikai daugiau už bet kurią kitą visuomenės grupę biografijų, esė ir knygų forma prabilo apie istorinius Rusijos intelektualinio gyvenimo savitumus, apie atskirus Rusijos inteligentijos atstovus. Istorinių įvykių aprašymai ir jų retrospektyvios analizės atgaivino prisiminimus apie carinės Rusijos, stalininio teroro aukas, sovietmečio disidentus ir atstumtuosius intelektualus bei politikus⁴⁹.

Apibendrinant galima teigti, jog Rusijos elitologijos diskursas yra nevienalytis tyrinėjimų išraiškos, krypties ir pateikimo formų požiūriu. Monografijos, straipsniai mokslo žurnaluose ir antologijose, empirinių tyrimų duomenys ir jų apibendrinimai, esė, pranešimai konferencijose, straipsniai vadovėliams ir plačiajai žiniasklaidai - visos šios intelektualinės produkcijos elitų tema mokslinis lygmuo labai priklauso nuo numanomo adresato ir nuo apmąstymų apie elitus paskelbimo progos bei tikslo. Posovietinius Rusijos tyrinėtojus stipriai traukia normatyviniai

valdžios aspektai ir teisiniai valstybės pagrindai. Šioje elitologijoje įprasta dažnai vartoti *paslapties* ir *nusikaltimo* sąvokas⁵⁰, praktiškai nebūdingas vakarietiškosios elito studijoms.

3. Pilkoji elitologijos zona

Trečiąjį posovietinių elitų tyrimų objekto ir būdų tipą, aptinkamą buvusiame sovietiniame bloke, galima būtų pavadinti “pilkosios zonos” tyrinėjimais arba neutraliau - « periferijos » tyrinėjimais, esančiais tarp “rusiškojo” (Novosibirsko- Maskvos) ir “vakarietiškojo” (Varšuvos- Bupadešto) elitų tyrinėjimo centru. Tarp šių dviejų intelektinę bei politinę patirtį apibendrinančių polių įsiterpia elito tyrinėjimai posovietinėje Bulgarijoje, Slovakijoje, Ukrainoje ir Baltijos šalyse.

Žvelgiant į buvusią sovietinę šių šalių padėtį, pastebima nemaža bendrų dalykų. Į juos atkreipsime dėmesį, pateikdami lietuviškus pavyzdžius, kurie būdingi visai sovietinei ir posovietinei periferijai⁵¹. Į akis krinta keletas esminių « pilkosios » zonos gyvenimo ir mokslo bruožų. Pirma, visą sovietinį laikotarpį čia buvęs stiprus represinis aparatas lėmė provincialios intelektinės srities susiformavimą. Sovietiniais laikais kūrybinė mintis laisviau galėjo plėtotis Maskvos, o ne Vilniaus universitete... Unifikuojanti sovietinė valdžia budriai sekė nacionalinių ir religinių veiksmų raišką, propagandos priemonėmis kūrė neigiamą savitos istorinės patirties, etninių ir religinių tapatybių įvaizdį ir slopino pilietinės visuomenės pradus. Šių šalių nacionalinės inteligentijos silpnumą lėmė ne tik sisteminiai sovietų valdžios projektai, bet ir komplikuoti vietinių (sovietinių) ir išėivijos kultūros bei mokslo veikėjų santykiai. Kitaip negu vengrų ir lenkų intelektualų tarpe, čia buvo ypač didelė ideologinė įtampa tarp Vakaruose išėivijoje ir sovietinėse respublikose (« Motinoje žemėje ») dirbančių filosofų, istorikų, etc. Taigi praktiškai « pilkojoje zonoje » nebuvo jokių prielaidų elitologinei minčiai skleisti. Sovietinis politinis užsakymas skatino kurti gamybinių kolektyvų⁵², miestų socialinės raidos planus, analizuoti nacionalinės darbo jėgos (jaunimo)⁵³ rinką. Intelektinės jėgos buvo

per silpnos, kad sinergijos pagrindu plėtotųsi sovietinės periferijos tyrinėtojų ir šių šalių atstovų Vakaruose bendradarbiavimas tiriant realią valdžią ir elitų potencialą. Be to, šioje zonoje nebuvo ir didesnio visuomenės domėjimosi savo valdžios atstovais bei valdžios virtuve: pilietinė visuomenė sovietinėje periferijoje vos teruseno, reguliariai išgyvendama bausmes už opozicinius siekius ir laisvesnės minties apraiškas.

Paskutiniaisiais sovietinio režimo metais šioje šalyse iškilo « pseudo- ir kontraelitai », nepanašūs nei į Meisel “3S” (sąmoningumas, solidarumas ir suokalbiškumas)⁵⁴ atitinkančius elitus, nei į Budapešto- Varšuvos zonos organizuotus kontraelitus, aiškiai besipriešinančius veikiančiam sovietiniam režimui. « Pseudo- ir kontraelitai » buvo opozicinės misijos vienijamų kultūros veikėjų sambūriai. Šį alternatyvųjį elitą sudarė dvi grupės: “a) lojalioje opozicijoje buvę kultūrinio ir profesinio elito atstovai komunistinės eros pabaigoje ir b) senojo režimo persekiojamų disidentų grupių atstovai”⁵⁵. Šiuo atveju galima pacituoti Lietuvos Sociologijos, filosofijos ir teisės instituto, įsteigto 1977 m., raidos studiją, kurioje puikiai apibendrinama sovietinės periferijos mokslinių ir kultūrinių elitų padėtis: “...būtume neteisūs tik sakydami, jog (...) susibūrė vienminčiai rezistentai intelektualai, jog (...) veikla buvo vos ne sąmoningai orientuota į ruošimąsi Nepriklausomybei, jog neatiduota jokia duoklė imperiniam režimui, jog nepasiduota jokiems ideologiniams mirazams”⁵⁶. Vaduojantis iš sovietinio režimo vadinamasis pseudo- ir kontraelito segmentas pritraukė įvairiausių socialinių grupių ir ideologinių pakraipų asmenis- radikaliuosius laisvamanius, nacionalistus, liberalių pažiūrų protagonistus, buvusius aktyvius komunistų valdžios opozicionierius. Nepaisant tam tikrų pastangų siekti ir įgyvendinti bent taktiniais sumetimais reikalingus tarpusavio tolerancijos principus, šiame alternatyviame elite neišvegta stipraus abipusio nepasitikėjimo ir konfrontacijos⁵⁷. Poliarizacija apėmė ir pačią visuomenę. « Pilkojoje zonoje », “pseudo- ir kontraelitų” aplinkoje, dėmesys elitologijai laike

irgi yra žymiai vėlyvesnis negu anksčiau aptartose Budapešto- Varšuvos ir Maskvos zonosė.

Akivaizdu, kad tuo metu, kai sovietinėje Budapešto- Varšuvos zonoje vyko intensyvi esamą valdžią kritikuojančių intelektualų mokslinė ir pilietinė veikla, o Maskvos zonoje buvo rutuliojamos inteligentijos ir kadru politikos sampratos, sovietinėje periferijoje buvo jaučiamas elitologinės minties sąstingis. O perestroikos laikotarpiu, kai atsirado pirmosios properšos laisvesnei visuomenės analizei, pirmenybė buvo teikiama tautinės savimonės⁵⁸, etninėms ir socialinėms⁵⁹ problemoms, šeimos reprodukcijos⁶⁰, viešosios nuomonės apžvalgoms⁶¹ ir t.t. Politiškai ir socialiai silpni besiformuojantys vietiniai nacionaliniai elitai negalėjo staiga tapti brandžios intelektinės refleksijos objektu ar subjektu. Tik ilgainiui, maždaug 1993-aisiais metais, pradėta kiek idėmiau tyrinėti politiniame ir socialiniame peizaže išryškėjusius „pilkosios zonos“ elitų kontūrus.

Šioje zonoje atliktų ir dabar atliekamų vėlyvųjų posovietinių elitologinių tyrinėjimų specifiką bei bendruosius vardiklius išskirti ir tipologizuoti yra sunkiau negu vakarietiškosios ar rusiškosios mokyklos atveju. *Pilkosios zonos* elitų tyrinėjimams būdingas didžiulis mokslininkų voliuntarizmas, sociologų ir politologų bendruomenės silpnumas, kurį atspindi labai skirtingo mokslinio lygio straipsniai. Juk išsamios socialinių mokslų studijos reikalauja ne tik gero teorinio pasirengimo, bet ir vietinės tyrinėjimo tradicijos dėka sukauptos patirties, kaip interpretuoti faktus ir kolektyviai darbuotis intelektinėje sferoje.

Dera atkreipti dėmesį į tai, kad « pilkojoje zonoje » tarptautinių tyrinėtojų ir ekspertų įtaka tampa lemiamu elitologiją formuojančiu veiksnium (vakarietishkoje zonoje ji atsispindi ribočiau- pasitelkus studijų teorinio lygio tobulinimą, rusishkojoje- pasitelkus mokslininkų pilietinių nuostatų stiprinimą). Visoje posovietinėje erdvėje akivaizdi užsienio finansinė parama intelektiniams projektams, o *pilkojoje zonoje* elitų tyrimai yra tiesiog

sporadiškai inspiruojami, jų metodologiniai principai perkeliami, nesuteikiant jiems jokių savitesnių niuansų.

Posovietinių Baltijos šalių elitologija yra labai ryškus tokios transplantacijos atvejis. Pavyzdžiu galėtų būti Antono Steeno keliose tarptautinėse konferencijose ir moksliniuose žurnaluose skelbti straipsniai apie trijų Baltijos šalių elitus⁶² ir 1997-aisiais metais pasirodžiusi knyga apie pokomunistinius elitus⁶³, kurioje lyginamuoju metodu analizuojama posovietinių Estijos, Latvijos ir Lietuvos elito sudėtis, pažiūros, elgesys. Kaip vaizdžiai pažymėjo kolega iš Vilniaus Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto⁶⁴, palyginimai šio autoriaus darbuose daromi „bėgant per lūžtantį ledą“, o patys nacionalinę padėtį apibendrinantys teiginiai yra abejotini. Omeny turėta, pavyzdžiui, į empirinio pobūdžio sociologinės apklausos projektą tiesiogiai neįtraukta informacija apie „Klubo 21“ organizavimą bei veiklą Rygoje. Sensacingų žinių apie šį klubą pagrindu tyrinėtojas daro išvadas, jog posovietinėje Latvijoje elitų tinklai (*networks*) formuojasi ne giminytės ryšių kaip Lietuvoje ir ne etninės kilmės kaip Estijoje, o paprasčiausiai bendros politinės patirties pagrindu... Panašiai „už ausų pritempti“ atrodo ir teiginiai, kad posovietinių elitų sąveikos erdvėje vienas iš pagrindinių vaidmenų tenka Mokslo ir kultūros ministrams. Šios pastabos, žinoma, joku būdu nesumažina pačios knygos, pirmojo išsamaus elitologijos veikalo apie « pilkąją zoną »- vertės. Tačiau svarbus yra ir tas faktas, kad ši medžiaga yra paskelbta anglų kalba, t.y. kalba, kurios nesupranta daugelis potencialių « pilkosios zonos » pilietinės visuomenės narių...

Nacionaline, valstybine kalba parašyti elitologijos darbai « pilkosios zonos » šalyse lengvai suskaičiuojami ant vienos rankos pirštų. Apžvelgti darbus elitų tema posovietinėje Lietuvoje galima gana greitai. Elitų tema viešosios nuomonės studijų kontekste daug rašo sociologė R. Ališauskienė iš Vilniaus Universiteto⁶⁵. Laisvosios rinkos institutas nuo 1993-ųjų metų tęsia Lietuvos elitų ekonominių preferencijų ir vertybių tyrimą (vadovas K.

Masiulis). 1997 metų pavasarį Atviros Lietuvos fondo iniciatyva buvo atlikta Lietuvos valdžios elitų teisinės sąmonės analizė (tyrimui vadovavo teisininkė G. Babachinaitė, politologės A. Rauličkytė ir J. Novagrockienė bei psichologas G. Valickas). Apie pokomunistinius elitus Baltijos šalyse rašo politologas A. Krupavičius. Mes savo elitologinėse pastangose remiamės 1996-ųjų metų pavasarį atlikta posovietinio ekonominio elito Lietuvoje apklausa. Be šių ryškiausių į mokslinį statusą pretenduojančių elitologijos darbų dar reikėtų paminėti ir tai, kad posovietinėje *pilkojoje zonoje* aukštųjų mokyklų studentai masiškai gina kursinius ir diplominius darbus apie įvairius sovietinių ir posovietinių elitų aspektus, daug vietos elito temai skiria publicistai. Taigi domėjimasis ir pačios elito temos patrauklumas yra akivaizdus.

Tačiau geriausiu atveju šiuo metu galima kalbėti tik apie duomenų kaupimo fazę ir elito tyrinėtojų papročių formavimąsi. Skirtingai nuo ankščiau aptartų dviejų- vakarietiškosios ir rusiškosios zonų, « pilkojoje zonoje » tėra mažai duomenų apie elito struktūrą, jo socialinius parametrus, kuriuos būtų galima lyginti taikant laiko ir socialinės erdvės sąvokas, todėl daugelis elitologinių tyrimų tarsi “pakimba ore”- pateikiami abstraktūs teoriniai modeliai arba, atvirkščiai, skelbiamos ilgos statistinių duomenų virtinės.

Ši *pilkosios zonos* teorinio ir empirinio darbo apie elitus atsilikimą galima paaiškinti remiantis ankščiau aptarta čionykštės elitologijos sociogeneze. Dveiose kitose zonose posovietinių elitų tyrinėtojai dar sovietinio režimo agonijos metu ėmėsi elito sudėties ir struktūrinių bruožų analizės (sociologinė fazė), kurią lydėjo konkrečios elito veiklos ir jos tinklų analizė (politologinė fazė), perauganti į elito motyvų, interesų, įpročių apmąstymus (politinės ir kultūros sociologijos fazė). Tuo tarpu *pilkosios zonos* sociologai ir politologai į darbą elitologijos baruose įsitraukė daug vėliau. Savo empiriniuose tyrimuose jie pirmiausia nagrinėjo elitų *superstruktūrą* (nuomones, motyvus, preferencijas). Tai gana lengvai suprantamas reiškinys, būdingas posovietinei pilkajai (Kitos Europos⁶⁶) zonai, kurioje ypač aktualūs ne

socialiniai ir ekonominiai ar funkcinės politinės inžinierijos, o nacionaliniai, tapatybės bei legitimumo veiksniai ir problemos.

Posovietinėje « pilkosios zonos » politologijoje labiausiai išsiskyrė politinės filosofijos bei tarptautinių santykių tyrinėjimai. Sociologijoje patraukliausia tema tapo naujas asmens vaidmens visuomenėje apibrėžimas (tautiniai, lyčių, kartų ir pan. santykiai, naujųjų technologijų ir komunikacijų, modernizacijos teikiamos galimybės). Ekonomikoje buvo imta domėtis aktualų taikomąjį pobūdį turinčiais ekonominės reformos metodais (liberalizacija, konkurencija, pinigų reforma ir t.t.). Elito tyrimas, reikalaujantis gana išsamaus įvairių disciplinų išmanymo, liko posovietinio « pilkosios zonos » intelektualinio lauko periferijoje.

Kita silpnokos elitologinių tyrimų bazės « pilkojoje zonoje » priežastis- dėl minėtos « pseudo- ir kontraelito » padėties susiformavęs dviprasmiškas pilietinis ir mokslinis santykis ne tik su nomenklatūra, bet ir su naujaisiais elitais, kurie formuoja posovietinės valdžios lauką. Svarbu atkreipti dėmesį ne tik į šios zonos intelektualų socialinę ir politinę patirtį, bet ir jų posovietinės profesinės padėties dviprasmiškumą, nes daugelis potencialių elitologijos autorių dirba ekspertais- patarėjais vykdomų reformų klausimais. Kyla elitologinės informacijos gavimo ir analizės etikos klausimai bei visapusiškesnio paties elito tyrinėjimo fizinių galimybių problemos. Taigi esama viso komplekso veiksnių, kurie formuoja savitą elitologijos aplinką posovietinėje « pilkojoje zonoje ». Tai ne tiek skatina, kiek slopina kokybinę elitologijos brandą.

4. Apibendrinimas : posovietinės elitologijos gnoseologija ir geografija

Išryškinome trijų - Budapešto-Varšuvos, Maskvos bei « pilkosios » - elitologijos zonų kontūrus, juos susiedami su sovietine šių politinių- socialinių arealų patirtimi bei posovietiniais valdžios ir intelektualų sąveikos modalumais. Tokiame konfigūracijos aptarime yra ne tik aprašomojo metodo teikiamų įdomių

pastebėjimų ir palyginimų, bet išsiskiria ir bendrajai pažinimo sociologijai svarbūs dalykai, dažnai nefiksuojami politinio neutralumo siekiančių socialinių mokslininkų tekstuose. Iškyla klausimas: jei tasai politinis elitologijos sąlygotumas buvo sovietinės praeities reikalas, tai jis turėtų negrižtamai nykti, o trys elitologijos zonos turėtų konverguoti į vieną, posovietinę, elitologiją arba, dar drastiškiau, iširti vakarietiškos elitologijos *maistream*. Tačiau drįstame teigti, jog trys atskiros elitologijos brydės tebėra labai ryškios neseniai sužėlusiam ir į akiplotį sunkiai betelpančiame posovietinių socialinių mokslų javų lauke... Taigi reikia atsakyti į naują klausimą: kiek trijų posovietinių elitologijų potencialą lemia vietinės socialinės-kultūros aplinkybės ir kiek - geopolika. Ši rūpestį atpažinti santykinį vidinių ir išorinių svertų svorį kursto tiek patirtis « pilkojoje zonoje », tiek ir bendresni pastebėjimai bei informacija apie posovietinių mokslinių bendrijų interesus ir galimybes.

Slobodanas Milacicius⁶⁷ gana radikaliai įrodinėja, jog posovietinėje aplinkoje veikia antroji, « imperialistinė », intelektinės veiklos principų projekcija. « Geopolitika vadovaujantis naujieji Rytai buvo padalinti į nelygiaverčio įdomumo riekės, dėl ko kenčia politinė analizė, kurios postulatuose ryškus antrinis kontekstas, t.y. tyrinėjimams skiriamų lėšų klausimai »⁶⁸. Toliau autorius formuluoja dar aiškiau- « geopolitika tebelieka nepripažintu kriterijumi pereinamojo laikotarpio teorijų konstrukcijoje »⁶⁹. Pateikiamoje analizėje jis ryškiai supriešina Baltijos šalis, « neturinčias jokios įtikinamos politinės demokratijos praeities », kuriose Vakarai savo spaudimu ir pagalba skatina demokratinės plėtros dinamiką ir Balkanų šalis, kurių vienos ignoruojamos (Bulgarija, Rumunija), o kitos apskritai baudžiamos (Serbija, Juodkalnija, « trečioji Jugoslavija »), tuo tarpu, kai tų šalių politinė ir kultūros patirtis yra palankesnės demokratijai negu jų kaimynų (pvz., Kroatijos), kuriems vis dėlto padedama daugiau ir kurie daugiau studijuojami. Ką bekalbėti apie Baltarusiją, « susietą su Rusija », ir Ukrainą, « išplaukusią į keistą kruizą »- intelektinė refleksija apie jas ir

iš jų telaukia geresnių laikų... Panašiai argumentuojama paaiškinant, kodėl Rusijos atvejis yra dažnai izoliuojamas ir taip iš posovietinės erdvės amputuojamas vienas svarbus komponentas, Rusija pašalinama iš apmąstymų apie posovietinę visumą.

Vakarietiškas koherentiškumo siekimas pasirodo besas pagrindiniu netolygaus socialinių mokslų raidos motyvu posovietinėje erdvėje (ilustracija tebūna aukščiau mūsų aprašytos trys gana kompaktiškos posovietinės elitologijos zonos). Iki kraštutinimo užaštrinus šią geopolinio determinizmo (ar NATO vaidmens?) posovietiniuose socialiniuose moksluose tezę prietume ir iki konspiracinių teorijų, kurių viena įdomiasių atmainų yra randama elitologijoje... Tačiau ar šioje desperatyvių spekuliacijų struktūrinėje grėsmėje nėra pakankamai paskatų ir galimybių prisodrinti pirmąjį, vietinį, Budapešto-Varšuvos, Maskvos, « pilkosios » elitologijos potencialą taip, kad pateiktas tonas įvairovei taptų kūrybinio mokslinio- pilietinio įkvėpimo, o ne agresyvaus maišingumo šaltiniu?

Išnašos

¹ Antanaitis K. "Lietuviškoji sovietinė nomenklatura".- *Darbai ir dienos*, Kaunas : VDU leidykla, 1998 Nr. 7, p. 161-257.

² Grémion P. *Le pouvoir périphérique*.- Paris : Le Seuil, 1976.

³ Bauer M., Cohen E. *Qui gouverne les groupes industriels?*- Paris : Le Seuil, 1981.

⁴ Castoriadis C. *La société bureaucratique*.- Paris : Christian Bourgeois Editeur, 1990.

⁵ Hough F. J. darbų komentaras Luper M. *Power restructuring in China and Russia*.- N.Y. : Westview Press, Harpers Collins Publishers, 1996, p.31.

⁶ Dahl A. R. *Polyarchy*.- New Haven : Yale University Press, 1971.

⁷ Colas D. *Le léninisme. Philosophie et sociologie politique du léninisme*.- Paris : PUF, 1982.

⁸ Net ir žlugimą prognozuojančios knygos pristatinėjo gana nuosaikius "otomanizacijos" modelius, žr. Ash T. G. *La Chaudière*.- Paris : Gallimard, 1990.

⁹ Bourdieu P. "La représentation politique. Elements pour une théorie du champ politique".- *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1981, No 36-37.

¹⁰ Huszar T. "Elite research in Hungary".- Best H., Becker U. (red.) *Elites in transition. Elite research in Central and Eastern Europe*. Leske, Opladen, 1997, p.52.

¹¹ Offerlé M. *Sociologie des groupes d'interet*.- Paris : Montchrestien, 1994, p.110.

¹² Huszar T., op. cit., p.44.

¹³ Szelenyi I., Treiman D., Wnuk-Lipinski E. *Elity w Polsce, w Rosji i na Węgrzech. Wymiana czy reprodukcja?* Warszawa : PAN, ISP, 1995.

¹⁴ Best H., op. cit., p. 8.

¹⁵ Kubilius A. "Lobizmo institucionalizavimas - demokratinio proceso pranašumas ar trūkumas".-*Interesų grupės, valdžia ir politika*. Vilnius : Pradai, 1998, p.87-93.

¹⁶ Novagrockienė J. (red.). *Lietuvos valdžios elito teisinės sąmonės ir savimonės ypatumai*. Vilnius : Eugrimas, 1998, p. 10.

¹⁷ Mosca G. *The Ruling Class*. N.Y. : Mc Grow Hill, 1939.

¹⁸ Pareto V. *The Mind and Society*. N.Y. : Harcourt Brace Javanovitch, 1935.

¹⁹ Bourdieu P. *La distinction : critique sociale du jugement*. Paris : Ed. de Minuit, 1979.

²⁰ Linz J. J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation : Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996.

²¹ Higley J., Gunter R. *Elites and democratic consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992.

²² Huntington S. *The Third Wave : Democratization and the Remaking of the World Order*. N.Y. : Simon-Schuster, 1991.

²³ Bruszt L. "Transformative politics in Eastern Europe".- *East European Politics and Societies*. 1996, Nr. 6, p. 86- 104.

²⁴ Stark D. "Recombinant property in East European capitalism".- *American Journal of Sociology*, 1996, Vol. 101, p. 993- 1027.

²⁵ Wesolowski W. *Studia z sociologii klas i warstw społecznych*. Warszawa : Książka i Wiedza, 1962 ; Zyromski M. "Socjologiczna teoria elity".- *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1972, Nr. 3, p. 267- 278 ; Konrad G., Szelenyi I. *The Intellectuals on the Road to Class Power. A Sociological study of the role of intelligentsia in socialism*. N.Y. : Columbia University Press, 1979 ; Lengyel G. "Entrepreneurs, Bankers and Businessmen. The Hungarian elite in the 19th century and the first half of the 20th century" (angliškai rankraštis), skelbta vengriškai *Budapest Magveto*, 1989.

²⁶ Toranska T., *ONI Les staliniens polonais, s'expliquent*.- Paris : Flammarion, 1986.

²⁷ Touraine A. (red.). *Solidarité. Analyse d'un mouvement social en Pologne 1980-1981*. Paris : Fayard, 1982.

²⁸ Hankiss E. *Hongrie diagnostique. Essai en pathologie sociale*.- Geneve : Georg Eshel, 1990.

²⁹ Mink G. *Vie et mort du bloc soviétique*. Florence : Casterman, Giunti, 1997, p. 99-107.

³⁰ Andorka R. "Regime Transitions in Hungary in 20th century: the Role of national Counter-Elites".- *Governance*, 1993, vol 6, No 3, p. 358-371.

- ³¹ Hirszowicz M. *The Bureaucratic Leviathan*, Oxford : Martin Robertson, 1980; Wasilewski J. *Kariery społeczno zawodowe dyrektorów*, Wrocław : Ossolineum 1981; Wiatr J. "Political leadership in Poland in light of sociological research".- *Polish Sociological Bulletin*, 1978, No 2, 69- 81; Rychard A. *Władza i interesy gospodarcze*, Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1978.
- ³² Michnik A. "A new evolutionism".- *Letters from Prison and other Essays*. Berkley : University of California Press, 1985, p. 135- 148 ; Wnuk- Lipinski E. (red). *After Communism. A multidisciplinary approach to radical social change*. Warszawa : PAN, IPS, 1995.
- ³³ Balcerowicz L. "Economic Transition in Central and eastern Europe", Second Annual Lecture, the *International Finance Corporation*, 1993.
- ³⁴ Balcerowicz L. *Socialism, Capitalism, Transformation*. Budapest, London, N.Y. : CEU Press 1995; Kuron J. *Gwiazdny czas*. London : Aneks 1991; Grabowska M., Szawiel T. *Anatomia elit politycznych. Partie polityczne w post komunistycznej Polsce 1991- 1993*. Warszawa : Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, 1993.
- ³⁵ Wesolowski W. "The Role of Political elites in transition from Communism to Democracy: The Case of Poland".- *Sisyphus- Social Studies*, 1992, Vol 8/2, p. 77- 100.
- ³⁶ Szelenyi I., Treiman D., Wnuk-Lipinski E. *Elity w Polsce, w Rosji i na Węgrzech. Wymiana czy reprodukcja?* Warszawa : PAN, ISP, 1995 ; Wasilewski W. *Konsolidacja elit politycznych w Polsce 1991- 1993*. Warszawa : PAN, ISP, 1994, p. 313- 331.
- ³⁷ Bruszt L. "Reforming alliances: labour, management and state bureaucracy in Hungary's economic transition".- *Acta Oeconomica*. Budapest, 1994, Vol 46, Nr. 3-4, p. 313- 331 ; Colomer J., Pascual M. "The Polish games of transition".- *Communist and post- communist studies*, 1994, Nr. 3, p. 275- 294.
- ³⁸ Szalai E. "Integration of Special Interests in the Hungarian Economy: the Struggle between Large Companies and the Party and State bureaucracy".- *Journal of Comparative economics*, 1990, Vol 15, p. 284- 303.
- ³⁹ Bialecki I., Mach B. "Orientacje społeczno- ekonomiczne poslow na tle poglądow społeczeństwa".- Wasilewski J., Wesolowski W. *Początki parlamentarnej elity. Posłowie kontraktowego Sejmu*. Warszawa : PAN, IFiS, 1992; Pankow I. "Responsibility of New Elites: from Solidarity Movement to Parliament Building".- Attila A. (red.) *The Emergency of East- Central European Parliaments: The first steps*. Budapest : Hungarian Centre of democratic studies, 1994.
- ⁴⁰ Staniszki J. *The Dynamics of Breakthrough in Eastern Europe*. Los Angeles : California University Press, 1992; Staniszki J. "In search of the paradigm of transformation".- Wnuk-Lipinski E. (red.). *After Communism. A multidisciplinary approach to radical social change*. Warszawa : PAN, ISP 1995.
- ⁴¹ Glasova E.P., Goršakova L.N., Masurin G.E. "Niekotorie socialnije charakteristiki praveščej elity v kapitalističeskich starnach".- *Rabočij klas v mirovom revolucionom procese*, Moskva : Nauka, 1979, p. 138- 149; Burlackij F.M., Galkin A.A. "Praviaščiaja elita".- *Očerki poliitičeskoj sociologii kapitalisma*. Moskva : Mysl, 1985, p.124- 159.
- ⁴² Lupher M. *Power Resructuring in China and Russia*.- N.Y. : Westview Press, 1994, p. 280- 298.
- ⁴³ Gudkov L., Levada J., Levinson A., Sedov L. "Biurokratizm i biurokratija: neobchodimost' utočnenij".- *Kommunist*, 1988, Nr. 12.
- ⁴⁴ Levada J.A. "Elita i "masa" v obšestvenom mnenii. Problema socialnoi eliti".- *Informacionyi biuletен' monitoringa*. Moskva, 1994, Nr. 6, p. 7- 11; Ryvkina R.V. "Die neue Macht Elite in Rusland- ihr Einfluss auf den Verlauf der Reformen".- Steiner H., Jadov V.A. *Rusland aus der Sicht russischer Sociologen*. Berlin : Dietz- Verlag, 1998.
- ⁴⁵ Krištanovskaja O. V. "Nelegalnye strukturi v Rosii".- *Sociologičeskie issledovanija*. Moskva, 1995, Nr. 8 p. 94- 106.
- ⁴⁶ Krishtanovskaja O. "The New Russian Elite".- *Sociological research*. 1995, Nr. 3, p. 22- 31.
- ⁴⁷ Mills Ch. W. *The power elite*. Oxford : Oxford University Press, 1957.
- ⁴⁸ Mink G., Szurek J. Ch. "Agir on subir :les nomenklaturas polonaise et thècque face à la grande mutation économique".- *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 1994, Vol 4, p. 47-64; Mink G., Szurek J. Ch. "L'ancienne élite communiste en Europe Centrale: Strategies, ressources et reconstructions identitaires".- *Revue française de science politique*, 1998, Vol 48, Nr. 1, p.3-41; Wasilewski J. "La nomenklatura: vers quel destin social?".- *Revue d'études comparatives Est-Ouest*. 1994, Nr. 4, p. 31-46.
- ⁴⁹ Firsov B.M. "Intellektuelle, Macht und Kommunikation".- Steiner, op.cit.
- ⁵⁰ Schwarzenberg M. N. *La Russie du crime*. Paris : PUF, 1997.

⁵¹ Papildomų argumentų tokiam "pilkosios zonos" apibūdinimui galima rasti Bulgarijos, Slovakijos ir Ukrainos posovietinę elitologiją aptariančiuose straipsniuose, žr. Best H., Becker U. (red.). *Elites in transition. Elite research in Central and Eastern Europe*, Leske, Opladen, 1997.

⁵² Pavyzdžiui, monografijos "Įmonės socialinė organizacija ir jos funkcijos", 1980 metais Romualdas Grigas pirmasis iš lietuvių Maskvos Universitete apgynė sociologijos krypties filosofijos mokslų daktaro disertaciją; 1986 metais daktaro studiją "Socialinių procesų valdymo metodologija" apgynė Zigmantas Morkūnas, o 1987-aisiais metais daktaro studiją "Gyventojų laikas socialiniame planavime" apgynė Algimantas Mitrikas.

⁵³ Arvydas Matulionis sociologijos daktaro disertaciją tema "Jaunimo įsijungimas į socialinę struktūrą" apgynė 1983 metais. Vėliau šios tyrimų krypties pagrindu autoriui buvo suteiktas habilituoto daktaro vardas.

⁵⁴ Miesel H.J. *The Myth of the Ruling Class : Gaetano Mosca and the Elite*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1958.

⁵⁵ Krupavičius A. "Models of Post- Communist Elites in Central Europe and the Baltics: Comparative Analysis".- *Papers on Democratic Transition*. Budapest, 1996.

⁵⁶ Bagdonavičius V., Katinaitė P. "Lietuvos Filosofijos ir sociologijos Instituto darbai ir dienos".- *Lietuvos mokslas*, Vilnius, 1997, V tomas, 15 knyga, , p. 24.

⁵⁷ Stoškus K. "Tolerancija tarp norų ir galimybių".- *Tolerancija kintančioje Rytų ir Vidurio Europoje*. Vilnius : Logos, 1995, p. 27- 40. Simptomiška, kad autorius, nagrinėdamas tolerancijos potencialą posovietinėje Lietuvoje ir būdamas pirmosios "alternatyviojo elito" dalies, lojaliosios opozicijos, atstovas, tiesiogiai nemini vis dėlto svarbaus, dariusio įtaką posovietinei aplinkai, Lietuvos išsivijojimo komponento.

⁵⁸ Astra L., Kuzmickas B. *Lietuvių tautinė savimonė*. Vilnius : Rosma, 1996.

⁵⁹ *Pietryčių Lietuva: socialiniai teisiniai aspektai*. Vilnius : FSTI, 1990 ; *Tautinės mažumos*. Vilnius : FSTI,

1992 ; *Paribio Lietuva. Sociologinė Paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*. Vilnius : FSTI 1996, visi leidiniai Lietuvos Filosofijos, Sociologijos ir Teisės Instituto. Juose surinkti Instituto darbuotojų straipsniai.

⁶⁰ Stankūnienė Vlada ilgalaikio tyrimo pagrindu 1995 metais Vilniaus Universitete apgynė habilitacinę studiją "Demografinių procesų valdymas".

⁶¹ Pvz., serija "Baltic Barometer", nuo 1993 metų rengiama su viešosios nuomonės tyrimo centru "Vilmorus" Vilnius.

⁶² Steen A. "The New Elites in the Baltic States: Recirculation and Change".- *Scandinavian Political Studies*. 1997, Nr.1, p. 91-112.

⁶³ Steen A. *Between past and future : elites, democracy and the state in post-communist countries. A comparison of Estonia, Latvia and Lithuania*. Singapore, Sydney : Ashgate, Aldershot, 1997.

⁶⁴ Darius Žeruolis.

⁶⁵ Ališauskienė R., Bajarūnienė R. "Public support for the closer Baltic co-operation".- *The Baltic Review*, 1993, Nr. 4 ; Ališauskienė R., Bajarūnienė R., Šeršniova B. " Policy mood and socio-political attitudes in Lithuania".- *Journal of Baltic Studies*, 1993, Nr. 2 ; Ališauskienė R. "Les sondages d'opinion : une contribution ? la réforme de l'administration publique en Lituanie".- *Les sondages d'opinion au service de la réforme de l'administration publique*. Paris: OCDE, SIGMA, 1998, Nr. 25.

⁶⁶ Rupnik J. *L'autre Europe : crise et fin du communisme*, Paris: Jacob, 1993.

⁶⁷ Milacic S. "Géopolitique dans les sciences sociales post-soviétiques".- *Revue de la politique internationale*, 1996, Nr. 4, p. 18- 29.

⁶⁸ Ibid, p. 19.

⁶⁹ Ibid, p. 28.